

SECTION 6. TRENDS IN LAW

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-446-7-42>

DEFINING OF THE END POINT OF A NECESSARY DEFENCE

ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ЗАВЕРШЕННЯ СТАНУ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

Leheza A. V.

*Student of the 1st year
of the Master's Degree
Educational and Scientific Institute
of Law of Taras Shevchenko National
University of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

Легеза А. В.

*студент I курсу магістратури
Навчально-науковий інститут права
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Інститут необхідної оборони є важливим механізмом забезпечення безпеки особистості та суспільства, оскільки він надає право особі захищати свої права та інтереси від протиправних посягань. Однак, реалізація цього права не є безмежною. Закон встановлює чіткі рамки допустимого захисту, вихід за які тягне за собою негативні правові наслідки – перевищення меж необхідної оборони.

Проте судовій практиці існують випадки, коли дії особи, що можуть вважатися реалізацією права на необхідну оборону, переростають у напад зі сторони особи, що оборонялась. Мова йде не про перевищення меж необхідної оборони, про яке було згадано раніше, а про напад, що вчиняється після завершення стану необхідної оборони. І у зв'язку з відсутністю чітко закріпленого моменту/моментів завершення стану необхідної оборони, на практиці трапляються випадки, коли суди помилково інкримінують умисне вбивство, передбачене ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК), замість умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, передбаченого ст. 118 КК; або навпаки – ст. 118 КК замість ч. 1 ст. 115 КК.

Відсутність законодавчого визначення моменту, коли дії особи перестають бути оборонними та набувають характеру нападу створює труднощі у розмежуванні перевищення меж необхідної оборони та кримінального правопорушення. Це особливо актуально у ситуаціях, коли особа, відбивши напад, продовжує активні дії щодо нападника чи вчиняє дії з метою нанести шкоду останньому.

Відсутність чіткого законодавчого визначення моменту завершення стану необхідної оборони створює труднощі не лише для суддів при кваліфікації дій та ухваленні вироків, але й для прокурорів при формулюванні обвинувачення, для адвокатів при побудові стратегії захисту, а також для пересічних громадян, які мають право на захист, але не завжди можуть чітко визначити межі цього права та у який момент доречно чи недоречно виконувати ті чи інші дії. На нашу думку, потребує законодавчого закріплення положень, що давали б вказівку, коли ми можемо вважати стан необхідної оборони завершеним.

Далі для зручності стан, коли необхідна оборона переростає у напад, будемо використовувати термін «переростання» необхідної оборони та порівняємо його з найближчим за змістом – перевищення меж необхідної оборони. Для порівняння та розмежування візьмемо дві критерії: момент вчинення, характер вчинених дій.

Під «моментом вчинення» розуміємо момент посягання, у який особа вчиняє дії задля реалізації права на необхідну оборону. Для визначення меж необхідної оборони слід визначити початок та кінець посягання. У другому пункті постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про необхідну оборону» визначається, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди [1]. Важливим питанням виступає також визначення закінчення стану. Перш за все, слід визначити момент закінчення посягання. Так, кінцевим моментом посягання вважається: добровільне припинення дій особою, що вчиняє напад, припинення дій внаслідок обставин, що не залежать від волі нападника, а також досягнення мети нападником [2, с. 243].

Проте чи можемо ми вважати момент закінчення посягання одночасно і моментом закінчення стану необхідної оборони? Для відповіді на це питання варто звернутися до практики Верховного Суду. У справі № 544/73/20 від 04.04.2023 року має місце ситуація, у якій ми можемо вважати посягання фактично завершеним, оскільки можна було вважати, що нападник припинив агресивні дії у зв'язку з успішною обороною, проте після припинення дій зі сторони нападника, особа, що оборонялась, вбиває нападника. Суди першої та апеляційної інстанції у зв'язку з цим інкримінують їй умисне вбивство, проте Верховний Суд зазначає: «суди попередніх інстанцій не вказали будь-які факти, які переконливо свідчили б про те, що у тій обстановці засудженій мало бути очевидно, що агресивні дії потерпілого припинилися і загроза для її життя і здоров'я минула», та у зв'язку з чим змінює кваліфікацію з ч. 1 ст. 115 КК на ст. 118 КК [3]. Виходячи з зазначеного, можна стверджувати, що при вирішенні питання про завершення стану необхідної оборони ми повинні

враховувати не лише фактичне закінчення протиправного посягання, але і ставлення особи, що обороняється від такого посягання, а також загальну обстановку у якій вона перебуває.

Виходячи з зазначеного вище, при перевищенні меж необхідної оборони, відповідно до ч. 3 ст. 36 КК, ми розуміємо заподіяння шкоди, яка явно не відповідає характеру посягання [4], тобто відбувається до закінчення стану необхідної оборони, у той час як при «переростанні» стан необхідної оборони фактично закінчений, тобто посягання є завершеним та особа, що оборонялася, усвідомлює чи може усвідомлювати, що посягання завершилось, проте все одно вчиняє дії спрямовані на нанесення шкоди, тобто діє в стані «запізнілої оборони».

Під характером дій ми розуміємо мету, з якою вчиняються ті чи інші дії зі сторони особи, що зазнає протиправне посягання. При перевищенні меж необхідної оборони характер дій особи є виключно оборонним, і їх протиправність проявляється у порушенні принципу пропорційності, тобто коли особо свідомо обирає такий спосіб реалізації права на необхідну оборону, який є невідповідним до небезпечності посягання та обстановці у якій відбувається захист, і особа усвідомлює або може усвідомлювати це.

При переростанні необхідної оборони ми маємо ситуацію, у якій дії особи не несуть у собі оборонний характер і вона, усвідомлюючи або маючи можливість усвідомити, вчиняє агресивні дії з метою нанести шкоду особі, що в минулому вчинила посягання. Тобто при переростанні має місце агресивний характер дій, спрямований на, в першу чергу, нанесення шкоди. Положення, що підтверджують цю позицію можна віднайти у постанові Верховного Суду у справі № 524/1096/18 від 20.05.2020 року, у якій особа_1, умисно заподіявши смерть іншій особі_2, під час судового захисту посилався на факт, що стосовно нього особа_2 перший застосував насильство, і тому його дії слід кваліфікувати як ст. 118 КК, проте суд кваліфікував ч. 1 ст. 115 КК, аргументуючи тим, що «коли визначальним у поведінці особи було не відвернення нападу та захист, а бажання спричинити шкоду потерпілому (розправитися), такі дії за своїми ознаками не становлять необхідної оборони, вони набувають протиправного характеру і мають розцінюватися на загальних підставах» [5]. Відповідно до позиції Верховного Суду дії, що вчиняються без першочергової мети відвернення посягання, виходять за межі необхідної оборони і не можуть вважатися її перевищенням, отже фактично на момент вчинення таких дій відбувається переростання необхідної оборони у напад та як наслідок необхідна оборона завершується.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що відсутність законодавчого визначення моменту завершення стану необхідної оборони призводить до неоднозначного тлумачення та застосування цього

інституту на практиці. Це створює труднощі при розмежуванні перевищення меж необхідної оборони від інших кримінальних правопорушень. Під моментом завершення необхідної оборони треба розуміти:

– стан, коли посягання є завершеним та особа, що оборонялась, усвідомлює чи може усвідомити це;

– стан, коли особа, що обороняється, перестає діяти з метою відвернення протиправного посягання та вчиняє агресивні дії з головною метою нанести шкоду потерпілому.

Нечіткість у визначенні меж допустимого захисту може призвести до несправедливого притягнення до відповідальності осіб, які діяли з метою захисту своїх прав та інтересів, а також до безкарності осіб, які фактично діяли поза станом необхідної оборони. Законодавче закріплення моменту завершення стану необхідної оборони сприятиме більшій правовій визначеності та забезпечить більш ефективний захист прав громадян.

Література:

1. Про судову практику у справах про необхідну оборону: Постанова Верхов. Суду України від 26.04.2002 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

2. Конопельський В. Я., Плужник О. І., Резніченко Г. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Одеса : ОДУВС, 2021.

3. Постанова Верховного Суду від 04.04.2023 р. у справі № 544/73/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110144500>

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІ І: станом на 19 травня 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

5. Постанова Верховного Суду від 20.05.2020 р. у справі № 524/1096/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395942>